

## **ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՎԱՅՈՒ ՈՒՍՄՈՒՆՔԸ ԻՇԽԱՆԻ/ԱՌԱՋՆՈՐԳԻ ՄԱՍԻՆ**

*Սեյրան Զաքարյան*

### **ՄՈՒՏՔ**

Վերածննդի դարաշրջանից սկսած Միջնադարի մասին հյուսվել են բազմաթիվ մտացածին ու առասպելանման պատմություններ, որոնք Լուսավորականության շրջանում և դրանից հետո էլ վերածվեցին Միջնադարը բացասական լույսի ծիրում ներկայացնող կարծրատիպերի և գաղափարականացված հղացքների: Դրանց ազդեցությամբ անգամ առօրյա-կենցաղային մտածողության մեջ արմատացել է Միջնադարի՝ որպես բարբարոսության ու վայրենության, անօրենության ու անիշխանության դարաշրջանի մասին թյուր պատկերացումը: Մինչդեռ եթե Միջնադարը համեմատենք նախորդ և հետագա դարաշրջանների հետ, ապա կտեսնենք, որ դրանում մարդկությունը անհամեմատ (քանակական և որակական առումներով) քիչ է տառապել ավերիչ պատերազմներից, զանգվածային ոչնչացումներից, ներքին ցնցումներից, կառավարողների կամայականություններից, քան մյուս դարաշրջաններում: Իսկ միջնադարյան, այդ թվում հայ տեսական-փիլիսոփայական միտքը, թեև գտնվել է կրոնաստվածաբանության մտքի ազդեցության ներքո, այնուհանդերձ առաջադրել է հասարակագիտական ու քաղաքագիտական (կառավարագիտական) բնույթի այնպիսի հիմնադրույթներ, որոնցում կրոնական բարոյականության համաձիրում քննարկել է պետության կառավարման, իրավունքի և օրենքների, կառավարողների ու առաջնորդների կերպարին վերաբերող բազմաթիվ հարցեր և առաջադրել լավագույն կառավարման ու իդեալական առաջնորդի իր տեսլականը: Հայ իրականության մեջ քաղաքագիտական ու կառավարագիտական հայացքներով աչքի ընկած մտածողներից է միջնադարյան հայ աստվածաբանական-փիլիսոփայական մտքի նշանավոր ներկայացուցիչ, Տաթևի համալսարանի ուսուցչապետ սուրբ **Գրիգոր Տաթևացին** (1346-1409), որի տեսական ժառանգության մեջ նշանակալից տեղ են զբաղեցնում ընդհանրապես իշխանության էությանը, ծագման աղբյուրին ու գործառույթի սկզբունքներին, նպատակին ու խնդիրներին, աշխարհիկ ու

հոգևոր իշխանություններին, աստվածային, բնական ու քաղաքական (մարդկային) օրենքներին, և ի մասնավորի՝ կառավարման ու առաջնորդման ձևերին, կառավարողների ու առաջնորդների գործնական, իմացական ու բարոյական կերպարին առնչվող հարցերի լուսաբանումը: Տաթևազին այդ հարցերը դիտարկում է իր կրոնաաստվածաբանական վարդապետության համատեքստում և փիլիսոփայական ու հասարակագիտական-քաղաքագիտական ընդհանուր դրույթներից բխեցնում կառավարմանն ու առաջնորդմանը վերաբերող մասնավոր դրույթներ: Իշխանի և առաջնորդի վերաբերյալ Տաթևազու ուսմունքը համակողմանի ներկայացնելու համար ստորև նախ համառոտ կներկայացնեմ նրա սոցիալ-փիլիսոփայական ու կառավարագիտական բնույթի ընդհանուր դրույթները<sup>1</sup>, այնուհետև կշարադրեմ կառավարողի՝ առաջնորդի կամ իշխանի, կերպարի մասին տաթևազիական պատկերացումները<sup>2</sup>, որոնք, ի դեպ, այսօր էլ արդիական են հատկապես հետպատերազմյան հայաս-

<sup>1</sup> Գրիգոր Տաթևազու սոցիալ-փիլիսոփայական և քաղաքագիտական հայացքների մասին տե՛ս **Аревшатян С.С.** Философские взгляды Григора Татеваци, Ереван, 1957, էջ 136-162, **Թովմասյան Ն. Ռ.**, Գրիգոր Տաթևազու սոցիալ-տնտեսագիտական հայացքները, Եր., 1966, էջ 50-75: **Միրզոյան Վ. Ա.**, Գրիգոր Տաթևազին ներդաշնակ կառավարման մասին, «Կառավարման փիլիսոփայություն» գրքում, Եր., 2007, էջ 130-140, **Զաքարյան Ս.Ա.**, Տաթևի համալսարանի իմաստասերները, Եր., 2018, էջ 222-235, **Նույնի՝** Գրիգոր Տաթևազու բարոյագիտական ուսմունքը, Եր., 2020, էջ 30-49:

<sup>2</sup> Միջնադարյան քաղաքագիտական մտքի յուրահատկություններից էր այն, որ «իշխանությունը» և իշխանություն իրականացող անձը («թագավորը», «իշխանը» կամ ընդհանրական ձևով՝ «իշխանավորը») գրեթե իրարից չէին առանձնացվում: Տաթևազին նույնպես ըստ էության իրարից չի տարբերակում **թագավոր, իշխան, կառավարիչ, ղեկավար, առաջնորդ** երևույթները (թեև երբեմն տարբերակելով իշխանի և հոգևորականի գործառույթները, «առաջնորդ» համարում է հոգևորականներին, իսկ կառավարող՝ իշխաններին: Համեմատություն անցկացնելով աշխարհիկ և հոգևոր իշխանավորների միջև, նա կաթողիկոսին հավասարեցնում է արքայից արքային («թագաւոր թագաւորաց»), եպիսկոպոսներին՝ թագավորներին, քահանաներին՝ իշխաններին և այլն), մինչդեռ ժամանակակից կառավարաբանական գրականության մեջ, օրինակ, կառավարումը տարբերակում են առաջնորդումից (այդ մասին տե՛ս **Միրզոյան Վ. Ա.**, Առաջնորդման փիլիսոփայություն, Եր., 2018, էջ 51-57): Ստորև միանշանակություն ապահովելու համար միևնույն իմաստով կօգտագործենք «իշխան», «առաջնորդ» և «իշխանավոր» (տվյալ դեպքում նկատի ունենք թե՛ աշխարհիկ և թե՛ հոգևոր իշխանություն ունեցողներին) եզրույթները:

տանյան իրականության մեջ ղեկավարի/առաջնորդի կերպարի, նրա հեղինակությունն ապահովող նախադրյալների ու չափանիշների շուրջ ծավալված քննարկումներում պատմական նյութի (ավանդական ըմբռնումների) ներառման առումով: Տվյալ դեպքում ուշագրավն այն է, որ անգամ հայոց պետականազրկության ժամանակահատվածում հայ մտածողը չի դադարել խորհել պետականության խորհրդանշաններին՝ թագավորին (երկրի ղեկավարին ու կառավարողին), հոգևոր առաջնորդին, իշխաններին և ժողովրդին, աղերսվող տարատեսակ հարցերի շուրջ:

### **1. Սոցիալ-փիլիսոփայական և կառավարագիտական հիմնադրույթներ**

Գրիգոր Տաթևացու իշխանի/առաջնորդի կերպարը բացահայտող քաղաքագիտական ու կառավարագիտական ընդհանուր դրույթներից առանձնացնենք հետևյալները՝ ա) Իշխանությունը աստվածադիր երևույթ է, աստվածային նախախնամության դրսևորում: Աստված ոչնչից արարել է տիեզերքը, արարածներին տվել գոյաբանական որոշակի կարգավիճակ ու գործառույթներ, սահմանել կարգ, որի դրսևորումներից է նաև իշխանության ինստիտուտը: Իշխող-իշխվող հարաբերությունները առավելապես բնորոշ են մարդկանց, որովհետև ի տարբերություն կենդանիների, մարդիկ հասարակական-քաղաքական արարածներ են, այսինքն՝ Աստծո կամոք ստեղծվել են այնպիսի բնությամբ, որ ապրեն համատեղ կյանքով, իրար փոխօգնեն և իրենց կյանքը կարգավորելու համար ստեղծեն սոցիալական միավորումներ և քաղաքական հաստատություններ: Մարդկային համակեցության բոլոր ձևերը (ընտանիք, համայնք, պետություն) ենթադրում են իշխանության առկայություն, այլապես կառաջանա անիշխանական իրավիճակ, որտեղ «բոլորը կպատերազմեն բոլորի դեմ»: Այդպիսի իրավիճակում չհայտնվելու երաշխիքը իշխանությունն է, որն էլ իր հերթին ենթադրում է պետության մեջ կարգ ու կանոնի, օրենքի ու իրավունքի առկայություն: Ի դեպ, իշխանությունը համարվում է օրինական, եթե իշխանավորը աստվածադիր է և առաջնորդվում է աստվածային, մարդկային (դրական) և բնական օրենքներով ու կրոնական բարոյականության սկզբունքներով: Իշխանությունը Աստծուց է, սակայն իշխանության իրականացման ձևերը կախված են մարդկանցից:

բ) Քանի որ մարդը կազմված է հոգուց և մարմնից, ուստի դրա նմա-

նությամբ հասարակության մեջ գոյություն ունի երկու իշխանություն՝ աշխարհիկ (մարմնական) և հոգևոր: Հոգևոր իշխանությունը գտնվում է եկեղեցու, հոգևորականների ձեռքին, ովքեր կառավարում են «զհոգևոր տունս Աստուծոյ և զհոգիս մարդկան», իսկ աշխարհիկ տերերը՝ թագավորներն ու իշխանները, կառավարում են «զմարմնաւոր տունս աշխարհի. զգեղ՝ զքաղաք՝ զերկիր և զաշխարհ»: Տաթևացին փաստում է հոգևոր իշխանության առավելությունը աշխարհիկ իշխանության նկատմամբ<sup>1</sup>, թեև ընդհանուր առմամբ նա կարևորում է մարդկանց կյանքի

<sup>1</sup> Հարցի այդպիսի լուծումը տրամաբանական է, քանի որ ըստ քրիստոնեական վարդապետության՝ մարդու հոգին պատվական է մարմնից, իսկ հոգևոր իշխանությունն առավել է աշխարհիկ իշխանությունից, որովհետև կոչված է բավարարելու մարդու հոգևոր պահանջմունքները: Համենայն դեպս, եվրոպական իրականության մեջ, որտեղ կաթոլիկ եկեղեցու գերիշխանությունը կյանքի բոլոր ասպարեզներում կրում էր բացահայտ բնույթ, կրոնափիլիսոփայական մտքի մեջ արմատավորված էր աշխարհիկ իշխանության նկատմամբ հոգևոր իշխանության գերազանցության մասին գաղափարը (տե՛ս, օրինակ, **Аквинский Ф.** О правлении государей. В кн.: “Политические структуры эпохи феодализма в Западной Европе VI – XVII вв.”, Л.: Наука, 1990. С. 242): Եթե միջնադարյան Եվրոպայում ժամանակի ընթացքում հիմնադրվեց Սրբազան աստվածապետություն՝ Հռոմի կաթոլիկ եկեղեցու գլխավորությամբ, ապա պատմական հանգամանքների բերումով հայոց մեջ այլ կերպ դասավորվեց հոգևոր և աշխարհիկ իշխանությունների հարաբերությունը: Պետականության պայմաններում հայ մտածողները հակված են առավելությունը տալ աշխարհիկ իշխանությանը: Օրինակ, Վահրամ Ռաբունին (XIII դ.), ով ապրում էր Կիլիկիայի հայկական թագավորությունում, զբաղեցնում արքունի ատենադպիրի բարձր պաշտոնը, հոգևոր իշխանությունը միանշանակորեն ենթարկում է աշխարհիկ իշխանությանը, որովհետև պետական շահը գերադասելի է համարում եկեղեցու շահից: Նա, հոգևորականությունը դիտելով որպես առանձին հասարակական դաս, նրա խնդիրն է համարում ծառայել աշխարհիկ իշխանությանը, վճարել հարկեր և հոգևոր «զենքով» նպաստել պետության հզորացմանը (Այդ մասին տե՛ս **Զաքարյան Ս.**, Վահրամ Ռաբունու պատմափիլիսոփայական և քաղաքագիտական հայացքները, «ՎԷՄ» համահայկական հանդես, 2016, թիվ 4, էջ 130-146): Իսկ Արևելյան Հայաստանի հոգևորականները, ովքեր ապրում էին ազգային պետականության բացակայության պայմաններում և հարկադրաբար ենթարկվում օտար, «անօրեն» նվաճողների «մարմնական» իշխանությանը, հակված էին առավելությունը տալու հոգևոր իշխանությանը: Նրանք առաջին հերթին մտահոգված էին ոչ թե աշխարհիկ իշխանության, այլև եկեղեցու և դրա ինքնուրույնության պահպանման խնդիրներով, ուստի, կրոնական նկատառումներից զատ կարևորում էին հոգևոր իշխանության դերը ազգի կյանքում:

կազմակերպման ու փրկության նախապատրաստման գործում աշխարհիկ իշխանության դերը: Աշխարհիկ և հոգևոր իշխանություններն ինքնուրույն են, կատարում են տարբեր գործառույթներ, բայց դրանց միասնական գործունեությունն է ապահովում երկրի հզորությունը («երկիր և քաղաք ամրացեալք են իշխանան և հոգևոր առաջնորդան. ի նոցանէ առնուն զհոգևոր և զմարմնաւոր կենդանութիւն»<sup>1</sup>):

գ) Տաթևացին պաշտպանում է պետության կառուցվածքի և գործառույթյան վերաբերյալ օրգանիստական տեսությունը, ըստ որի պետությունը մի կենդանի օրգանիզմ է, և ինչպես օրգանիզմի ամեն մի անդամ կատարում է իրեն վերապահված անփոխարինելի դերը, այնպես էլ պետության մեջ յուրաքանչյուր մարդ և սոցիալական խավ կատարում են որոշակի գործառույթներ: Ինչպես մարմնի անդամները կառավարվում են գլխի կողմից, այնպես էլ պետությունը պետք է կառավարվի մեկ «գլխի»՝ թագավորի կողմից: Այս իմաստով կառավարման լավագույն ձև է համարվում մի «գլխի» կողմից<sup>2</sup> կառավարվող պետությունը, այսինքն՝ միապետությունը:

դ) Օրգանիստական բնույթ ունեն նաև իշխանի/առաջնորդի գործառույթների վերաբերյալ տաթևացիական պատկերացումները: Ըստ նրա՝ մարդու օրգանիզմի հինգ անդամներին՝ մտքին, գլխին, աչքին, լեզվին և սրտին, համապատասխանում են իշխանի/առաջնորդի գործառույթները: Ինչպես Աստված մարդուն պարզևեց բանականություն (հանճար), որով կարգավորվում է նրա արտաքին ու ներքին գործերը, իշխանություն հաստատում հոգու մյուս զորությունների՝ ցասմնականի և ցանկականի նկատմամբ, այնպես էլ «ի մեջ մարդկանց զհանճարեղն ընտրէ Աստուած և դնէ իշխան և տէր ի վերայ ամենայն մարդկան. և կարգաւորէ զնոսա ի

<sup>1</sup> **Գրիգոր Տաթևացի**, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ամառան հատոր, Կ. Պոլիս, 1741, էջ 423:

<sup>2</sup> Այս մտքի հաստատման համար Տաթևացին հենվում է իմաստասերների, ի մասնավորի Արիստոտելի և Իբն Ռուշդի բազումի նկատմամբ միակի առավելությունը ցուցանող բնագանցական հետևյալ դրույթի վրա. «Իմաստասերքն ասեն թէ, որ ինչ հնար է կատարիլ միովն՝ լաւագոյն է որ միովն լինի, քան թէ բազմօք: Եւ թէ յոլովիք լինի, անօգուտ է, իսկ ի կարգ ընդհանուր աշխարհիս՝ կատարումն առնու ի միոյ սկզբնէ. և յորժամ սկիզբն առաջին ամենակարող է, զամենայն ինչ կարող է կատարելագործել, ապա ուրեմն ընդունայն է և անօգուտ բազում առաջին սկիզբն ասել» (**Գրիգոր Տաթևացի**, Գիրք որ կոչի Ոսկեփորիկ, Կ. Պոլիս, 1746, էջ 79):

ձեռն հնազանդելոց իւրոյ. մեծամեծաց զփոքունս. որպէս են թագաւորին իշխանք. և իշխանք զօրք. և նորօք կատարեն զգործ և շինութիւն աշխարհի, զքաղաքի, զգեղջ, և զտուն»<sup>1</sup>: Ինչպես մարդը ունի մի գլուխ, որը գտնվում է մարմնի ամենաբարձր տեղում և որից սկիզբ է առնում զգայությունը, շարժումը և այլն, այնպես էլ իշխանը միակն է մարդկանց մեջ, որն առաձնանում է իր մեծությամբ ու փառքով, դիրքով ու կարգավիճակով և որից «գալիս» են մարդկանց կյանքը կարգավորող հրամաններ ու որոշումներ: Ինչպես աչքը գտնվում է բոլոր զգայարանների «վերևում» և ոչ միայն տեսնում է ամեն ինչ, այլև նրա «լույսի» ծիրում են մյուս անդամները մտածում ու գործում, այնպես էլ իշխանն է տեսնում և առաջնորդում, մտածում ու գործում՝ պահպանելով կարգն ու օրենքը: Մարդու կյանքում յուրահատուկ է նաև լեզվի դերը, քանի որ «նա խօսի և յառաջ բերէ զներքին իմաստն»: Իշխանը նույնպես «լեզու» է և բոլորին հրամայող: Ինչպես լեզուն անարգում է չարը և գովում բարին, այնպես էլ իշխանը հարգում ու պատվում է բարին, իսկ չարը խրատում և հանդիմանում: Վերջապես իշխանի/առաջնորդի գործառույթը նման է սրտի դերին ու աշխատանքին: Ինչպես սիրտը «սկիզբն է կենդանւոյն», նրանից է շունչ ու ջերմություն սփռվում մարմնի մյուս անդամների վրա, այնպես էլ իշխանն է «սիրտ է ամենայն երկրին. և հիմն. և ի նմանէ ամենայն մարդիկ առնուն զսէր զգութ զպէտս զկերակուր և զայլն»<sup>2</sup>:

ե) Տաթևացի Հովհաննես Պլուզ Երզնկացու<sup>3</sup> պես կարծում է, որ կա-

<sup>1</sup> **Գրիգոր Տաթևացի**, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ամսոան հատոր, էջ 422:

<sup>2</sup> **Նույն տեղում**, էջ 424:

<sup>3</sup> Հովհաննես Պլուզ Երզնկացու (†1293) կարծիքով՝ ինչպես նավաստի, բժիշկ կամ երաժիշտ չեն կարող կոչվել նրանք, ովքեր «ոչ են հմուտ այնոցիկ գիտութեան արուեստից», այնպես էլ կառավարողներ չեն կարող լինել նրանք, ովքեր հստակ ու համակողմանի պատկերացում չունեն մարդկանց հոգսերի ու կարիքների մասին, չունեն կազմակերպչական բնատուր տվյալներ, ովքեր չգիտեն «զթագաւորական եւ զիշխանական սահման եւ զգործ»: «Այսպէս արուեստ իմն է բնական եւ իշխանութիւնն, եւ որ անգէտն է եւ անտեղեակ պիտոյից մարդկան, տգէտ համարելի է եւ գեղջուկ, բայց թագաւոր՝ միայն զհմուտն եւ զտեղեակ մարդկային աւգտութեանց» (**Յովհաննէս Երզնկացի**, Մատենագրութիւն, հ. Ա, Ճառեր եւ քարոզներ, Բնագրերը հրատ. պատրաստեցին Ա. Երզնկացի-Տէր-Սրայայանը և Է. Բաղդասարյանը, Եր., 2013, էջ 156): Հարկ է նշել, որ Գրիգոր Տաթևացու կառավարագիտական, ի մասնավորի իշխա-

ռավարումը գիտություն է և արվեստ: Կառավարումը գիտություն է, որովհետև ենթադրում է հասարակական կյանքի և մարդկային բնության յուրահատկությունների խոր ու բազմակողմանի իմացություն, իսկ արվեստ է, որովհետև ենթադրում է իշխանությունը գործադրելու, մարդկանց գործերը կարգավորելու և հասարակական կյանքը կազմակերպելու համար համապատասխան հմտություններ և ունակություններ:

զ) Իշխանավորի գործունեությունը գնահատելիս Տաթևացին ելնում է այն դրույթից, որ ինչպես Աստված ամեն ինչ ստեղծել է իմաստուն կերպով և իմաստնաբար էլ նախախնամում է տիեզերքը, այնպես էլ իշխանավորները պետք է պետությունը կառավարեն իմաստուն ձևով և «խնամեն» բոլորին: Տվյալ դեպքում **իմաստուն կառավարումը բովանդակային առումով նույնական է արդյունավետ կառավարմանը**: Իսկ իմաստուն կառավարելու համար հարկավոր է գիտելիք ունենալ ինչպես իշխանության ու պետության էության ու նպատակի, մարդկանց բնության, նրանց պահանջունքների, խաղաղ և պատերազմական իրավիճակներից թելադրվող անհրաժեշտ քայլերի և առհասարակ հպատակների կողմից կառավարողներից ունեցած սպասելիքների, այնպես էլ այդ գիտելիքը կիրառելու, իշխանությունը արդարությամբ, իրավամբ, օրենքներով ու բարոյական սկզբունքներով գործադրելու եղանակների մասին:

Վերոթվարկյալ ընդհանուր հիմնադրույթներից ելնելով՝ Տաթևացին ներկայացնում է իշխանավորին ու առաջնորդին ներկայացվող պահանջները, նրանց գործունեությունը գնահատող չափանիշները և նրանց կարգավիճակին հարիր գծերն ու կերպարը բնորոշող հատկությունները: Նա կարծում է, որ երկիրը հաջողությամբ կառավարելու և ժողովրդին խելամիտ ղեկավարելու համար իշխանավորը/առաջնորդը պետք է ունենա **իմացական, գործնական և բարոյական** այնպիսի հատկություններ, որոնք կապահովեն նրա իշխանության օրինականությունը և գործունեության արդյունավետությունը: Իշխանավորը նախ պետք է ունենա բազմակողմանի գիտելիքներ, և երկրորդ՝ պետք է կարողանա դրանք իրագործել, երրորդ՝ նրա գիտելիքն ու գործը, միտքն ու կամքը, պահվածքն ու վարքագիծը պետք է համապատասխանեն քրիստոնեական բարոյականության կանոններին:

---

նի/առաջնորդի ուսմունքում նկատելի են Հովհաննես Պլուզ Երզնկացու հայացքների ազդեցությունը:

## 2. Իմացական հատկություններ

Ի՞նչ պետք է իմանա իշխանավորը, որպեսզի իրականացնի արդյունավետ, «ընդհանուր բարօրությանը» միտված կառավարում: Տաթևացին առանձնացնում է կառավարող իշխանին անհրաժեշտ ընդհանուր և մասնավոր բնույթի հետևյալ «իմացությունները».

**Նախ**, առաջնորդը պետք է իմանա, որ մարդկային բնության առումով ինքն ոչ մի առավելություն չունի իր հպատակների նկատմամբ. «Եթե մեծ ազգի ես՝ և այնու պարծիս՝ հայեաց ի քեզ. զի ամենքն ի մի հողոյ եմք. և ի միոյ հօր Ադամայ որդիք. և ի մի հող լուծանիմք. և միաչափ է գերեզման ամենեցուն»<sup>1</sup>: Ավելին, Տաթևացին այս միտքը տարածում է նաև հոգևոր իշխանության ներկայացուցիչների վրա: Հոգևոր առաջնորդը չպետք է մոռանա, որ ինքը նույնպես մարդու որդի է և ոչ թե հրեշտակ կամ «գերագոյն արարած». «Եվ ոչ ինչ ունիս ավելի ի բնութիւնդ քան զնոսա, ոչ ես որպէս զհովիւն ոչխարաց. զի հովիւն բանական մարդ է. և ոչխարքն անբան կենդանիք: Այլ դու որ հովիւդ ես մարդկան՝ մարդ ես նոցա հաւասար հոգւով և մարմնով, մտօք և այլովքն»<sup>2</sup>: Սա քրիստոնեական հումանիզմի կարևորագոյն սկզբունքներից է՝ բոլոր մարդիկ հավասար են թե՛ իրենց ծնունդով, թե՛ բնության կազմությամբ և թե՛ իրենց վախճանով՝ «ի մի հող լուծանիմք. և միաչափ է գերեզման ամենեցուն»: Առհասարակ նրանք, ովքեր ունեն իշխանություն և որոնց ենթարկվում են մարդիկ, պետք է նայեն իրենց բնությանը և հասկանան, որ բոլոր մարդիկ հավասար են մահվան առջև, և մահվանից հետո ոչինչ՝ ո՛չ իրենց կալվածքները, ո՛չ իրենց ունեցվածքը և ո՛չ էլ իշխանությունը «կարեն տանել զհետ իրեանց»: Հետևաբար իշխանավորներն իրենց գործունեության ժամանակ այս իրողությունը պետք է մշտապես հիշեն և երբեք արհամարհական վերաբերմունք չցուցաբերեն նրանց նկատմամբ, ովքեր չունեն իշխանություն: Պատահական չէ, որ Տաթևացին իշխանության օրինականությունը պայմանավորում է ոչ թե իշխանավորների ծագմամբ կամ տոհմիկությամբ<sup>3</sup>, այլ մարդու անձնային հատկություններով: Իշխանությունն աստ-

<sup>1</sup> **Գրիգոր Տաթևացի**, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ամառան հատոր, էջ 53:

<sup>2</sup> **Գրիգոր Տաթևացի**, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ձմեռան հատոր, էջ 182:

<sup>3</sup> Հարկ է նշել, որ միջնադարյան քաղաքագիտական մտքում կարևորվում էր իշխանության, հատկապես թագավորի ծագումնաբանության և թագավորության ժառանգորդման հարցը: Օրինակ, կիլիկիահայ մտածող ու պետական գործիչ Վահրամ Բաբունին



վաճաղիր է, այսինքն՝ Աստված է ընտրում և իշխանությունը տալիս ոչ թե «բնությամբ» իշխանություն ունեցողներին, այլ «հանճարեղներին»՝ իմաստուն և բարեպաշտ անհատներին, որոնք կոչված են կառավարելու մարդկանց ըստ աստվածային պատվիրանների: Իսկ չարագործ բռնապետներին իշխանություն տալը պայմանավորված է մարդկանց գործած մեղքերով («յորժամ չար բռնաորք տիրեն մեզ և նեղեն ամեն իրօք և զայս վասն մեր մեղացն թոյլ տայ Աստուած...»)<sup>1</sup> կամ աստվածային նախախնամության անքննելի հանգամանքներով:

**Երկրորդ**, առաջնորդը պետք է իմանա, որ ա) իր իշխանությունը հավերժական չէ, բ) որ իր իշխանությունը «բնութամբ» չէ, ոչ էլ տրված է անվերադարձ (Աստված ինչպես տալիս է իշխանություն, այնպես էլ վերցնում է), գ) որ այս աշխարհում ամեն ինչ փոփոխական է ու անցողիկ, այդ թվում իր իշխանությունը, և դ) իր բոլոր արարքների համար նա պետք է հաշվետու լինի Աստծուն՝ թե՛ երկրային և թե՛ հանդերձյալ աշխարհում: Այս ակնհայտ իրողությունից իշխանավորը պետք է անի համապատասխան եզրակացություններ. «Եթե թագաւոր ես, և եթե իշխան, և եթե դատաւոր՝ հայեաց ի քեզ. տե՛ս նախ՝ զի ոչ ունիս բնութեամբ զթագաւորութիւնդ և զիշխանութիւնդ...: Երկրորդ՝ զի ոչ միշտ իշխան ես. այլ երբեմն թողոց ես իշխանութիւնդ: Երրորդ՝ զի որպէս դու յայլմէ խնդրես

(XIII դ.) Կիլիկիայի հայկական թագավորությունը դիտում է որպես հայկական թագավորական հարստությունների, ի մասնավորի Բագրատունյաց, անմիջական գահաժառանգորդն ու իրավահաջորդը: Նա Լևոն Գ-ին համարում է Ռուբենյան իշխանապետության ու Հերոմյան հարստության ժառանգորդը, Գագիկ թագավորների շտապիրը, Բագրատունյաց ազգից և աստվածաշնչյան Դավիթ թագավորի ու մարգարեի ցեղից սերվածը («Իսկ ըստ ծննդեան է սա որդի Չապէլի՝ դստեր Լևոն արքայի, որդւոյ Ստեփանէի, որդւոյ Լևոնի, որդւոյ Կոնստանդեայ, որդւոյ Ռուբէնի, ի շտապիրէ Գագկայ, յազգէ Բագրատունոյ, ի ցեղէ մեծին Դաւթայ թագաւորի և մարգարեի» (**Վահրամ Բաբունի**, «Ի մեծի աւուր յայտնութեան Քրիստոսի...», «Արարատ», 1869, թիվ Ե, էջ 100): Այս մոտեցումից Տաթևացու շեղումը կարելի է բացատրել առնվազն երկու հանգամանքով՝ նախ, նրա ժամանակ գոյություն չունեի հայոց թագավորություն, հետևաբար առիթ չկար քննարկելու թագավորին առնչվող շատ հարցեր, երկրորդ, Տաթևացին ավելի հաճախ գործածում է ոչ թե «թագավոր», այլ «իշխան» հասկացությունը: Երկրորդ թագավորը լինում է միակը, իսկ իշխանները՝ բազում, որոնց մեծ մասը իշխանությունն ոչ թե ստանում են ժառանգաբար, այլ տարբեր հանգամանքների բերումով:

<sup>1</sup> **Գրիգոր Տաթևացի**, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ամարան հատոր, էջ 65:

զհամարս, նոյնպէս և Աստուած ի քէն խնդրելոց է...»<sup>1</sup>:

**Երրորդ,** իշխանը/առաջնորդը պետք է գիտելիք ունենա պետության ու հասարակության կառուցվածքի ու գործառույթային և սոցիալական խավերի շահերի ու պահանջմունքների մասին: Նախ, նա պետք է իմանա, որ Աստված իրեն տվել է իշխանություն ո՛չ թե սեփական կարիքները հոգալու և պահանջմունքները բավարարելու, ո՛չ թե հարստություն դիզելու կամ ուրիշներին թալանելու և ունեզրկելու համար, այլ երկիրը շենացնելու և իր ենթակայության տակ գտնվող մարդկանց կյանքը բարելավելու համար: Եթե իշխանավորը մտածում է «ընդհանուրի բարօրության» մասին, ապա Աստուծոց ստանալով իշխանություն, պարտավոր է մտահոգվել բոլոր մարդկանց մասին և «հանճարեղ» կառավարմամբ ապահովել մարդկանց բարեկեցությունն ու սոցիալական համերաշխությունը: Նա պետք է իմանա, թե ի՞նչ է կատարվում երկրում, ինչպե՞ս է ապրում ժողովուրդը, ի՞նչ սպասելիքներ ունի իշխանավորներից, որպեսզի կարողանա ներքին քաղաքականության մեջ ժամանակին շտկումներ անի և կանխի դեպքերի անցանկալի զարգացման տարբերակը: Երկրորդ, իշխանը/առաջնորդը պետք է իմանա, որ հասարակությունը բազմաթիվ անհատների, տարբեր և հակադիր շահեր ու պահանջմունքներ ունեցող մարդկանց բազմություն է: Նա պետք է գիտելիք ունենա դրանցից յուրաքանչյուրի ունակությունների ու կարողականությունների, պահանջմունքների ու կարիքների վերաբերյալ, որպեսզի նրանք պետության մեջ լինեն ճիշտ տեղում և ճիշտ դիրքում: Ինչպես կենդանիներ պահող մարդը պետք է իմանա ամեն մի կենդանու «բնությունը», բնական պահանջմունքները և յուրաքանչյուրին տա համապատասխան կերակուր (խոտակերին՝ խոտ, մսակերին՝ միս և այլն), այդպես էլ «մեծ ջան և իմաստութիւն պարտի ունիլ իշխանին՝ որ զերկիրն ի շինութեան պահէ և զամենայն մարդ ի յիր տեղին կառուարէ. և յԱստուծոյ բաց երես լինի»<sup>2</sup>: Այս իմաստով պետությունը իմաստությամբ կառավարել նշանակում է նաև կարողանալ համերաշխություն հաստատել սոցիալական տարբեր խավերի միջև, ուշադիր լինել յուրաքանչյուր խավի սոցիալական պահանջմունքների ու սպասումների նկատմամբ. «Իմաստութիւն պիտոյ է, որ գիտէ շահել զհնազանդեալսն կամ զվերնագոյնս, ըստ իւրաքանչիւր

<sup>1</sup> Նոյն տեղում, էջ 53:

<sup>2</sup> Նոյն տեղում, էջ 425:

ախորժակացն»<sup>1</sup>: Տաթևացու կարծիքով՝ իշխանության նկատմամբ հնազանդությունն ոչ միայն բարոյական առաքինություն է, այլև աստվածային օրենքին համապատասխանող իմաստուն վարքագիծ: Ինչպես վերը նշվեց, իշխանությունը տիեզերական, բնական և սոցիալական երևույթ է, այսինքն՝ հասարակության մեջ, անկախ դրա կառավարման ձևից, միշտ էլ կլինեն իշխողներ և իշխվողներ: Քարոզելով սոցիալական հնազանդություն և հարմարվողականություն, Տաթևացին ամենևին էլ հակված չէ պաշտպանելու այն իշխանավորներին, ովքեր չարաշահում են իրենց իշխանությունը, ոտնահարում հպատակների իրավունքները, արհամարհում բարոյականության կանոնները, ազգային (հատկապես կրոնական ու եկեղեցական) ավանդույթները, ովքեր թույլ են տալիս անիրավություններ կամ հովանավորում են հանցագործներին: Քարոզելով սոցիալական հնազանդություն՝ Տաթևացին միաժամանակ առաջադրում է այն միտքը, որ հպատակներն իրավունք ունեն չենթարկվելու հավատուրաց, մարդասպան և անիրավ իշխանավորներին:

### 3. Գործնական հմտություններ

Իմաստուն կամ արդյունավետ առաջնորդումը և կառավարումը ենթադրում է տեսական ու գործնական գիտելիքների և ունակությունների ու հմտությունների համատեղում: Առհասարակ լինելով տեսականի ու գործնականի ներդաշնակության ջատագով՝ Տաթևացին մի կողմից կարևորում է կյանքում ըստ անհրաժեշտության տեսական գիտելիքների, մյուս կողմից՝ առաջնորդի գործնական կարողականությունների և հմտությունների գործածությունը: Իշխանի/առաջնորդի հիմնական խնդիրն երկրի կառավարումն է, ինչը ենթադրում է օրենքի և իրավունքի գերակայություն, հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտների կարգավորում, երկրի անվտանգության ապահովում, կառավարման արդյունավետ ձևի ընտրության կարողություն և այլն: **Նախ**, Տաթևացու համոզմամբ՝ իմաստուն ղեկավարման կարևորագույն ցուցիչներից է օրենքներով ու արդարությամբ կառավարումը: Այս առումով օրենքների (աստվածային, մարդկային և բնական), իրավունքի և արդարության վերաբերյալ նրա մտքերը այժմեական են, որովհետև համահունչ են ժողովրդավարական կառա-

<sup>1</sup> **Ս. Գրիգոր Տաթևացի**, Մեկնութիւն մարգարէութեանն Եսայեայ, աշխատասիրութեամբ Հ. Քյոսեյանի, Ս. Էջմիածին, 2008, էջ 63:

վարման ժամանակակից պահանջներին: Նրա համոզմամբ՝ օրինապահությունն երկրի կայունության ու բարգավաճման հիմնասյունն է, ուստի օրենքներին պետք է ենթարկվեն առանց բացառության բոլորը՝ թե՛ իշխողները և թե՛ հպատակները, թե՛ մեծահարուստները և թե՛ աղքատները: Տաթևացին միանշանակ պնդում է, որ օրենքի (հատկապես աստվածային) համար «մեծ ու փոքր» չկա, ուստի բոլորը առանց քննարկման պետք է ենթարկվեն դրան. «Եւ մի քննէր զօրէնս, թէ զայս վասն է՞ր պահեմ. կամ զի՞նչ օգուտ կա ինձ յայսմանէ: Մի քննէր ասէ. այլ զամենայն լուր առանց հակառակութեան»<sup>1</sup>: Օրենքներով կառավարումն ենթադրում է իրավահավասարություն և արդարադատություն, կամայական որոշումների ու գործողությունների սահմանափակում և բացառում: Օրինականությունն ու արդարադատությունն ապահովելու համար իշխանավորը պետք է նշանակի անաչառ, աներկյուղ, անկաշառ ու օրինապաշտ դատավորների, որովհետև անարդարության ցանկացած դրսևորում, առավել ևս անարդար դատաստանը սերմանում է անվստահություն իշխանության նկատմամբ, խոչընդոտում սոցիալական համերաշխության հաստատմանը, դառնում չարիք բոլորի համար: Համեմատելով կառավարման հարցում մուսուլմանների և հայերի դիրքորոշումները, Տաթևացին մուսուլմանների իշխանության հզորությունը բացատրում է այն բանով, որ նրանց առաջնորդները թեև չունեն հավատի և գործի արդարություն, սակայն «իրաւամբք և արդարութեամբ վարեն զաշխարհս»: Եթե իշխանավորը կառավարում է արդարությամբ, օրենքների ու իրավունքի հիման վրա, մտածում է «ընդհանուրի բարօրության» մասին, ապա հպատակները իշխանությանը ենթարկվում են հոժարությամբ: Անարդար ու անօրեն կառավարումը կարող է պատճառ դառնալ ոչ միայն սոցիալական համերաշխության փլուզման, այլև ազգային պետականության կործանման համար: Տաթևացին հայոց պետականության կործանման պատճառներից է համարում այն, որ հայ առաջնորդները իրենց կառավարման ընթացքում չեն հետևել աստվածային ու քաղաքական օրենքներին, չեն մտածել ընդհանուրի բարօրության մասին և երկիրը կառավարել են անարդարությամբ ու անիրավությամբ, որի պատճառով Աստված հայերին զրկել է իշխանությունից:

**Երկրորդ,** երկրի արդյունավետ կառավարման երաշխիքներից կար-

<sup>1</sup> **Գրիգոր Տաթևացի**, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ամսոան հատոր, էջ 10:

ևորագույնը խորհրդականների ինստիտուտի գործարկումն է: Աստված մարդուն ստեղծել է որպես հասարակական-քաղաքական էակ է, ինչը նաև նշանակում է, որ նա առանց ուրիշ մարդկանց չի կարող լիարժեք կազմակերպել իր կյանքը և բավարարել իր առաջնային պահանջմունքները: Մի մարդը կարող է մի տան խնդիրները լուծել, սակայն միայնակ «զբազմացն ոչ կարէ»: Ուստի՝ «իմաստուն մարդն՝ հանապազ խնդրէ իւր խորհրդակից և օգնական մտացն իւրաց»<sup>1</sup>: Որքան էլ Տաթևացին, իբրև կառավարման միապետական ձևի կողմնակից, իշխանին/առաջնորդին վերագրում է գրեթե գերմարդկային կարողություններ ու գործառույթներ, որոշումներ կայացնելու անսահմանափակ իրավունք, նրա գործունեությամբ պայմանավորում հասարակական կյանքի շարժն ու կենսունակությունը, այդուհանդերձ կարծում է, որ թագավորը/իշխանը միայնակ չի կարող լավագույն ձևով կառավարել երկիրը, որովհետև իբրև մարդ նա մահկանացու է, բնությամբ տկար, գիտելիքներով ու կարողություններով՝ սահմանափակ: Այդ պատճառով նա պարտավոր է երկիրը կառավարել շատերի, հատկապես իմաստունների և խորհրդականների օգնությամբ: Հակառակ դեպքում միապետությունը կվերածվի բռնապետության կամ պարզապես կկործանվի: Նկատի ունենալով այս հանգամանքը՝ Տաթևացին հայոց պետականության կործանման գլխավոր պատճառներից է համարում այն, որ հայ թագավորները և հոգևոր առաջնորդները երկիրը կառավարել են միանձնյա՝ հաշվի չառնելով իմաստունների և խորհրդականների կարծիքները: Մինչդեռ խելամիտ թագավորները, օրինակ, հրեաների Դավիթ թագավորը, «հռոմայեցւոց թագաւորքն և տիեզերակալք», «յամեն աւուր ի խորհուրդ նստէին և նոցա համաձայնութեամբ զիշխանութիւն վարէին»: Եթե այս ճանապարհով հռոմեացիները կարողացան պահպանել իրենց իշխանությունը, ապա, դժբախտաբար, նույնը չի կարելի ասել հայերի մասին. «Եւ մերս առաջնորդք և իշխանք հոգևոր կամ մարմնաւոր՝ որք ինքնիշխանութեամբ կատարեն զգործն առանց խորհրդակցի, վասն որոյ բարձեալ է իշխանութիւնն և աւերեալ երկիրն. և տարագրեալ են ժողովուրդք մեր ի վերայ երկրի. և ցուեալ յամեն ազգս»<sup>2</sup>:

**Երրորդ,** երկրի առաջնորդը խորհուրդատուների կարիքն առավել շատ է զգում պատերազմի ժամանակ: Ի հակադրություն տարածված

<sup>1</sup> Նույն տեղում, էջ 423:

<sup>2</sup> Նույն տեղում, էջ 424:

այն տեսակետի, թե իբր միջնադարում քրիստոնյա աստվածաբան-իմաստասերները քարոզում էին միայն հնազանդություն ու «սեր» թշնամիների նկատմամբ, հարկ է նշել, որ ինչպես նախորդ դարերի հայ մտածողներից շատերը<sup>1</sup>, այնպես էլ Տաթևացին պնդում է, որ երկիր ներխուժած թշնամուն պետք է դիմադրել (ընդհանրապես չարի դեմ պետք է պայքարել): Առաջնորդը երկիրը պետք է իմաստնաբար կառավարի ոչ միայն խաղաղ, այլև պատերազմի ժամանակ: Դա նշանակում է, որ եթե թշնամին հարձակվում է և երկիրը հայտնվում է պատերազմական վիճակում, ապա պետք է հայտարարել զորահավաք, ազգովի համախմբվել, կազմակերպել դիմադրություն և արժանի հակահարված տալ թշնամու ոտնձգություններին: Այս առումով Տաթևացին նշում է, որ երկրի առաջնորդը պետք է տիրապետի պատերազմելու արվեստին: Սովորաբար պատերազմի ժամանակ, նկատում է նա, հաղթում է ոչ թե նա, ով ունի բազմաքանակ զորք, այլ ով կարողանում է իմաստուն կերպով պատերազմ վարել: Դրա համար թագավոր-զորապետը պետք է իմանա «պատերազմի ճակատը հարդարելը», այսինքն՝ նախ, կարողանա ճակատամարտի ժամանակ զորքը լավագույնս տեղաբաշխել, այնուհետև պետք է խոստանա պարգևներ, կարողանա խոսքերով խրախուսել ու արհացնել զորքին, ի մասնավորի՝ անցյալ պատերազմներում հերոսացած նահատակներին հիշելով՝ բարձրացնել նրա բարոյական ոգին. «Զի բանիւ քաջալերեսցէ ըզզօրսն արի կալ. և մի՛ թուլանալ. և մի՛ երկնչիլ. և զառաջին քաջ նահատակս յիշեսցէ թէ՛ այնպէս քաջացան. յաղթեցին և անուն բարի ժառանգեսցին...»<sup>2</sup>:

<sup>1</sup> Այս կապակցությամբ արժե մեջբերել Հովհաննես Պլուզ Երզնկացու թշնամուն դիմադրելու և հաղթելու մասին հետևյալ միտքը. «զարացոյ Քրիստոս Աստված զարութեամբ խաչատարած բազկի քո զթագաւորս քրիստոնէից եւ զզարս նոցա, եւ առաւել զբարեպաշտ եւ զքրիստոսապսակ թագաւորն Հայոց, եւ աներեւոյթ ձեռին քո զարութեամբ դո՛ւ իսկ մարտիցես ընդ թշնամիսն խաչի քո եւ զարացուցես զզարս քրիստոնէից, որպէս խոստացար լինել ընդ մեզ զամենայն աւուրս մինչ ի կատարած աշխարհի, զարութեամբ խաչի քո, Քրիստո՛ս: Շնորհա՛ քրիստոնէից ուղիղ հաւատոյ դաւանութեամբ պայծառութիւն թագաւորաց, եւ իշխանաց զարութիւն, եւ ի պատերազմունս բարբարոսաց՝ յաղթութիւն, թշնամեաց խաչի քո՝ պարտութիւն, եկեղեցոյ մանկանց՝ փրկութիւն...» (**Յովհաննէս Երզնկացի**, Մատենագրութիւն, հ. Ա, Ճառեր եւ քարոզներ, էջ 106):

<sup>2</sup> **Գրիգոր Տաթևացի**, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ամսոան հատոր, էջ 425:

#### 4. Բարոյական հատկություններ

Երկրի կառավարման արդյունավետությունը պայմանավորված է ոչ միայն իշխանավորի իմացական ու գործնական հատկությունների առկայությամբ, այլև այն բանով, թե որքանով է նա առաջնորդվում բարոյականության սկզբունքներով և հետևում քրիստոնեական առաքինություններին: Այլ խոսքով՝ ոչ միայն կառավարողի գիտելիքներից, իշխանության գործադրման եղանակից, կառավարման արվեստից, այլև բարոյական կերպարից է առավելապես կախված երկրի շենությունն ու մարդկանց բարեկեցությունը: Իբրև միջնադարյան մտածող, Տաթևացին կարծում է, որ իշխանի/առաջնորդի իշխանության օրինականության գլխավոր ցուցիչներից է բարեպաշտությունը (աստվածասիրությունը, հավատապաշտությունը), աստվածային պատվիրաններով ու քրիստոնեական բարոյականության սկզբունքներով երկրի կառավարումը: Նա կառավարողներից պահանջում է առաջնորդվել այնպիսի («մարդկային» և «աստվածային») բարոյական առաքինություններով, ինչպիսիք են բարեպաշտությունը՝ հավատն առ Աստված, սերը, հույսը, խոհեմությունը, արիությունը, ողջախոհությունը, արդարությունը, չափավորությունը, մարդասիրությունը, գթասրտությունը, ողորմությունը և այլն: Այս տեսանկյունից հոգևոր իշխանությունն առավելություն է ստանում աշխարհիկ իշխանության նկատմամբ, որովհետև այն պարտավոր է զբաղվելու ոչ միայն ժողովրդի, այլև իշխանավորների հոգևոր դաստիարակությամբ: Ընդամին, քանի որ իշխանավորների մոլորվելու ու սխալվելու հավանականությունն ավելի իրական են, քան մյուսներին, ուստի նա բոլորից ավելի շատ կարիք ունի կրթվելու, գիտելիք ձեռք բերելու և հոգևոր դաստիարակություն ստանալու («հոգ աշխարհիս. և պատրանք մեծութեան առաւել տիրէ ի վերայ նորա, վասն որոյ պարտ է նորա առաւել քարոզել»<sup>1</sup>):

Այս իմաստով Տաթևացին կարևորում է հոգևոր առաջնորդի գործունեությունը՝ նրան վերագրելով մի շարք «դաստիարակչական» բնույթի գործառույթներ: Առաջնորդը պետք է լինի «դէտ», այսինքն՝ պետք է լինի հսկող, խուզարկու, պահակ, պետք է բոլոր, հատկապես բարոյական առումով գտնվի բարձունքում՝ «դէտն ի բարձր տեղուջ լինի, որ կարէ տեսանել զամենայն», որովհետև եթե առաջնորդն «ի խոնարի և ի ցած տե-

<sup>1</sup> **Գրիգոր Տաթևացի**, Գիրք որ կոչի Սաղմոսի քաղուածոյ, Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ձեռ. թիվ 1019, էջ 38բ:

դիս լինի, այսինքն ի մեղս աշխարհի՝ ո՛չ կարէ տեսանել ուղիղ»<sup>1</sup>: «Դէտը» ունի բազում գործառույթներ. նա պետք է օրինակ ծառայի բոլորին, միշտ պետք է լինի «արթուն», տեղյակ լինի ժողովրդի ամենօրյա վիճակից, տեղյակ լինի մարդկանց ընտրած (դրախտ ու դժոխք տանող) ճանապարհի մասին, ժամանակին ժողովրդին ահազանգի «թշնամու»՝ չար ուժերի, ներկայության մասին, միջոցներ ձեռնարկի չարիքի խափանման համար և ինքն առաջին հերթին խուսափի մեղքեր գործելուց: Տարբեր են մարդկանց, հատկապես մեծահարուստների և աղքատների կյանքի «ճանապարհները» («ա՛յլ ճանապարհ է իշխանաց և ա՛յլ ճանապարհ ռամկաց»), ուստի հոգևոր առաջնորդը «պարտ է յամենայն ճանապարհս մարդկան դիտել առաջնորդին և ուղղել»<sup>2</sup>: Իսկ «արքայական» ճանապարհ ընտրելու և մեղքերից խուսափելու կարևորագույն նախապայմանը մի կողմից աստվածահաճո կրթությունն ու գիտությունն է, աստվածաշնչյան ճշմարտությունների իմացությունը, մյուս կողմից՝ բարոյական դաստիարակությունը: Բանն այն է, որ իշխանավորների համար բազմաթիվ են մեղք գործելու նախադրյալներն ու պայմանները, նրանք ավելի շատ հնարավորություններ ունեն չափն անցելու, գայթակղվելու ու շեղվելու ընդունված բարոյական կանոններից, հագուրդ տալու իրենց ցանկություններին՝ չբավարարվելով ունեցածով. «մեծատունք, թագաւորք և իշխանք ունին զմարմնատորացն և ոչ մնան ի չափն, այլ միշտ յառաւել ձգտին յամենայն իրս: Այսինքն թէ ունին մեծութիւն առաւել ժողովին. թէ են իշխանք գեղի՝ ցանկան քաղաքի և երկրի: Թէ ունին պայծառ զգեստ, ևս կարօտին պայծառազգեստ և պաճուճագարդ լինին: Նոյնպէս կերակուրս և ըմպելիս և յամուսնութիւնս և յայլն ամենայն զառաւելն խնդրեն: Ոչ ունին զլրումն այլ միշտ կարատին»<sup>3</sup>: Իշխանավորների արարքներին ժամանակին բարոյական գնահատականներ տալը անհրաժեշտություն է, որովհետև այնպիսի արատներ, ինչպիսիք են ազահությունը, ընչաքաղցությունը, արծաթասիրությունը, հարբեցողությունը և այլն սպառնալիք են դառնում ոչ միայն նրանց իշխանության, այլև պետության գոյությանը:

Տաթևացին համոզված է, որ իշխանությունը պատասխանատվու-

<sup>1</sup> **Գրիգոր Տաթևացի**, Գիրք քարոզության որ կոչի Ձմեռան հատոր, էջ 183:

<sup>2</sup> **Նոյն տեղում**:

<sup>3</sup> **Գրիգոր Տաթևացի**, Համառատ հաւաքումն առակաց գրոց Սողոմոնի, Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ձեռ. թիվ 1264, էջ 382բ-383ա:



թյուն է, յուրահատուկ հաշվետվություն ժողովրդի առջև: Իրենց կարգավիճակով գտնվելով «վերևում»՝ երկրի իշխանը և հոգևոր առաջնորդը հայտնվում են համայնի տեսադաշտում, հետևաբար նրանց յուրաքանչյուր արարք անմիջականորեն գնահատվում է բոլորի կողմից. «ժողովրդեանն ամեն աչք և միտք՝ յառաջնորդն լինի. ոմն նայի ուսումն. և ոմն ի վարսն. և այլք ի հաւատն. ոմանք հային, զի ուսանին, ոմանք հային, զի պարսաւեն...»: Եւ այնպէս զգաստ պարտ է լինիլ առաջնորդին. զի ամենքն հաճեսցեն ի նա. իւրքն և օտարքն, հաւատացեալքն և անհաւատքն...»<sup>1</sup>: Իշխանավորը ոչ միայն ժողովրդի առաջնորդն է, նրան ուղղություն տվողն ու իր հետևից տանողը, մարդկանց հսկողն ու «տեսանօղը», այլև ինքն է հայտնվում հսկվողի դերում, քանի որ գտնվում է բոլորի ուշադրության կենտրոնում: Իսկ այդ «բոլորի» մեջ մտնում են թե՛ բարեկամները և թե՛ թշնամիները, թե՛ կամեցողները և թե՛ չկամեցողները, թե՛ յուրայիները և թե՛ օտարները, ինչը նշանակում է, որ իշխանավորը մշտապես պետք է մտահոգվի իր հեղինակության և իր կարգավիճակից բխող պարտականությունների անթերի կատարման մասին: Տաթևացին հատուկ շեշտում է, որ իշխանավորներն իրենց կեցվածքով պետք է լինեն օրինակելի, իրենց իսկ գործելակերպով ցույց տան իրենց քարոզած գաղափարների ու սկզբունքների իսկությունը («կամ պարտ է ոչ ուսուցանել զբարին, կամ թէ այլոց ուսուցանէ, պարտ է զի նախ ինքն ուսանի և կատարեսցի»<sup>2</sup>): Հպատակները ոչ միայն հետևում, այլև ընդօրինակում են իշխանավորների պահվածքն ու վարքագիծը: Ընդ որում սովորաբար նրանք ընդօրինակում են իշխանավորների թե՛ լավ և թե՛ վատ արարքները, բայց ավելի հաճախ՝ իրավական ու բարոյականության տեսակետից դատապարտելի արարքները. «Յորժամ կարգաւորն և իշխանն սխալին, ամենայն ժողովուրդքն և իշխեցեալքն ընդ նոսին սխալին և անկարգանան: Ձի երկիւղ և խրատ՝ նոքօք են. յորժամ ի նոցանէ ոչ խրատին, զամենայն չարիս առանց ամօթոյ գործեն: Նմանապէս և գլուխն յորժամ ցաւի, ամենայն մարմինքն ընդ նմա ցաւին: Նոյնպէս և առաջնորդն թէ ցաւոտ և հիւանդ է մեղօք, ամենայն հետևեալքն նոյնպէս ցաւոտ լինին»<sup>3</sup>: Դա նշանակում է, որ իշխանավորի պահվածքից ու կեցվածքից է

<sup>1</sup> **Գրիգոր Տաթևացի**, Գիրք քարոզության որ կոչի Ձմեռան հատոր, էջ 183:

<sup>2</sup> **Նույն տեղում**, էջ 184:

<sup>3</sup> **Գրիգոր Տաթևացի**, Գիրք քարոզության որ կոչի Ամսոան հատոր, էջ 423:

մեծապես կախված ինչպես յուրաքանչյուր անհատի վարքագիծը, այնպես էլ հասարակության բարոյահոգեբանական վիճակը և մարդկանց միջև գոյություն ունեցող միջանձնային հարաբերությունների բնույթը:

Տաթևացու կարծիքով՝ երկիրը շեն ու խաղաղ պահելու համար իշխանավորը պետք է աչքի ընկնի նաև իր անձնային հատկություններով, այսինքն՝ լինի բարեպաշտ, իմաստուն ու արդարամիտ, առաքինի, գթասիրտ ու ճշմարտախոս, չլինի ստախոս և խաբեբա, ողորմած լինել աղքատների, եկվորների ու օտարականների նկատմամբ: Սովորաբար մարդը սուտ է խոսում տկարությունից և խաբում երկյուղից դրդված, իսկ թագավորը հզոր է ու կարող, անվախ ու համարձակ, հետևաբար՝ նա չպետք է ստի կամ խաբի<sup>1</sup>: Իշխանավորը պետք է տարբերակված մոտեցում ցուցաբերի բարեգործների ու հանցագործների նկատմամբ, պետք է կարողանա արդար իրավունքով պատժել չարագործներին և պատվի արժանացնել բարիներին, ահարկու լինել ամբարիշտների ու ապստամբների նկատմամբ, միաժամանակ «քաղցր» լինել բարիների, արդարների ու հնազանդների հանդեպ: Առհասարակ իշխանավորն իր բարեմասնություններն ու կարգավիճակից բխող առավելությունները պետք է ծառայեցնի մարդկանց: Տաթևացու կարծիքով՝ գոյություն ունի մարդուն բնութագրող վեց «իր»՝ **գեղեցկությունը, զորությունը, հարստությունը, իմաստությունը, տոհմիկությունը («մեծագութիւնն»)** և **արվեստը** (տվյալ դեպքում՝ արհեստը), որոնք լինում են բարոյական տեսակետից իմաստավորված, երբ անձնականից զատ օգտագործվում են ի շահ մարդկանց: Օրինակ, որոշակի «մարմնական» արհեստին տիրապետողը պետք է ազնիվ ճանապարհով վաստակածից մասնաբաժին հատկացնի աղքատներին՝ կերակրի «զաղքատս մարմնական կերակրով», իսկ հարուստները պարտավոր են ողորմություն տալ կարիքավորներին, որովհետև «բնութեամբ է որ ամենայն իր որ բարձրագոյն է, օգնական և կառավար լինի նուաստից. որպէս երկնային մարմինքն որք բարձրագոյնք են և լուսաւորք, օգնեն երկրաւոր մարմնոց, և կառավարեն զնոսա: Նոյնպէս պարտ է որք ունի զմեծութիւն ընչից, օգնական լինիլ և կառավար աղքատաց. որքոց. այրեաց և ուղղել զնոսա»<sup>2</sup>: Վերոբերյալ հատկությունները առավելագույնս պետք է դրսևորվեն իշխանավորների վարքում ոչ

<sup>1</sup> Տե՛ս **Գրիգոր Տաթևացի**, Սողոմոնի առակների մեկնությունը, Եր., 2000, էջ 107-109:

<sup>2</sup> **Գրիգոր Տաթևացի**, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ամարան հատոր, էջ 367:

միայն այն պատճառով, որ նրանք գտնվում են համայնի ուշադրության կենտրոնում, այլ որովհետև իրենց կարգավիճակից է բխում մյուսների համեմատ անելու առավելը:

*Բանալի բառեր՝ Գրիգոր Տաթևացի, իշխանություն, առաջնորդ, իշխան, աշխարհիկ և հոգևոր իշխանություններ, կառավարումը որպես գիտություն, կառավարումը որպես արվեստ, կառավարման բարոյական սկզբունքներ, առաջնորդի կերպար:*

## УЧЕНИЕ ГРИГОРИЯ ТАТЕВАЦИ О ВЛАСТЕЛИНЕ / ПРЕДВОДИТЕЛЕ

*Сейран Закарян*

**Ключевые слова:** Григорий Татеваци, власть, предводитель, властелин, светская и духовная власть, правление как наука, правление как искусство, нравственные принципы правления, образ предводителя.

Представления Св. Григория Татеваци (1345-1409) о властелине/ предводителе основаны на следующих его положениях социально-философского и политологического характера: а) власть богоустановленна, а отношения «властвующий-подвластный» являются проявлением божественного порядка, б) светская и духовная власть, хотя и являются самостоятельными и выполняют различные функции, тем не менее, обе служат делу спасения человека, в) как организмом, так и страной должен править глава – монарх, но с помощью советников, г) правление – есть наука, ибо предполагает глубокое и разностороннее знание природы человека и общественной жизни, и есть искусство, ибо предполагает соответствующие навыки применения власти. Татеваци считает, что для успешного правления страной властелин/предводитель должен обладать такими познавательными, практическими и нравственными характеристиками, которые обеспечат законность его власти и продуктивность его деятельности. Властелин должен знать: а) что он не имеет никаких преимуществ перед другими, кроме власти, б) что в мире все изменчиво и преходяще, в том числе и власть, в) что Бог наделил его властью не для удовлетворения собственных потребностей, а для благоустройства страны и улучшения жизни людей. Властелин должен управлять: а) следуя божественным, естественным и людским законам, которым должны подчиняться все без исключения, б) властелин, как человек смертный, имеет ограниченные возможности, именно поэтому он должен править страной с помощью мудрецов и советников. Продуктивность правления властелина/предводителя обусловлена не только его знаниями и практическими навыками, но и тем, насколько он руководствуется принципами христианской нравственности.

**GRIGOR TATEVATSY'S DOCTRINE ABOUT THE PRINCE / THE LEADER***Seyran Zakaryan*

**Keywords:** *Grigor Tatevatsy, dominion, leader, prince, secular and spiritual authorities, governance as a science, governance as an art, moral principles of governance, image of a leader.*

St. Grigor Tatevatsy's (1345-1409) ideas about the prince / the leader are based on the following principles of his social-philosophical and political-scientific nature: a) power is divine, and regnant-inferior relations are manifestations of God's order, b) although secular and spiritual authorities are independent and perform different functions, but both serve the cause of human salvation, c) both the organism and the country should be governed by the head, the monarch, but through advisers, d) management is a science, because it presupposes a deep and comprehensive knowledge of the peculiarities of public life and human nature, as well as it is an art, because it presupposes the appropriate skills to exert power. Tatevatsy believes that a prince /leader must have the **cognitive, practical and moral** qualities to govern a country successfully which will ensure the legitimacy of his government and the effectiveness of his activities. The prince should know: a) that he isn't superior over others, except the power; b) that everything in the world is changeable and transient, including his power, c) that God gave him authority not to satisfy his own needs but to improve the country and the lives of the people. The prince must govern the country: a) following the divine, natural, and human laws to which all, without exception, must obey; b) the prince, as a mortal, has limited abilities, so he should rule the country with the help of wise men and advisers. The effectiveness of a prince's/leader's management depends not only on his knowledge and practical skills, but also on the extent to which he is guided by the principles of Christian morality.

-----  
*Սեյրան Ջաքարյան - փիլ. գիտ. դոկտ., պրոֆ., ԵՊՀ Փիլիսոփայության պատմության, տեսության և տրամաբանության ամբիոնի վարիչ*

*Сейран Закарян - доктор философских наук, проф. заведующий кафедрой Истории и теории философии и логики ЕГУ*

*Seyran Zakaryan - Sc. D. in Philosophy, Professor, Head of the chair of History, Theory of Philosophy and Logic at the YSU*